

Szakmai beszámoló a „A weberi vezetők visszatérése: a plebiszciter vezérdemokrácia, mint a kortárs politikai trendek megismerésének eszköze” című, 2019-2022 között folyó OTKA kutatásról (K-128139)

Az elmúlt másfél évtized politikatudományi irodalmának és a közéletnek is az egyik vezető témájává vált a liberális demokráciák válsága. A globális pénzügyi válságot, a populizmus felemelkedését és a liberális demokráciát a magországokban is meggyengítő politikai kihívásokat tekintik leggyakrabban e válság tüneteinek a szakirodalomban. Kutatásunk egyik fő célját, a plebiszciter vezérdemokrácia (PVD) politikaelméleti fogalmának rekonstrukcióját a liberális demokráciákban az ezredforduló évtizedeiben bekövetkezett politikai változások inspirálták. Ezek a változások, amelyeket millenniumi trendeknek nevezünk, magukban foglalták a szavazói viselkedés növekvő volatilitását, a törésvonalak „kiolvadását” illetve átalakulását, a pártok és a parlamentek szerepének hanyatlását, továbbá a politika mediatiszációját, perszonalizációját és „prezidencializációját”. Mindezt összességében a demokrácia kiüresedésének, hanyatlásának, „közönségedemokráciának” vagy „posztdemokráciának” is nevezték (Körösenyi, Illés és Gyulai (2020a; 2020b¹). A millenniumi trendek komoly hatást gyakoroltak a demokratikus politikai rezsimekre, átformálták azok természetét. Noha mindez aláásta a liberális demokrácia elméletét, de teoretikus, demokráciaelméleti szinten nem jött létre komoly elméleti korrekció vagy válasz. Kutatásunk célja az volt, hogy a PVD elmélete segítségével adjunk választ ezekre a kihívásokra, számot vetve a felsorolt kritikus változások következményeivel, és közelebb hozva az elméletalkotást a politika empirikus valóságához.

Mielőtt a speciális eredményekre rátérnék, összefoglalom a kutatás középpontjában álló PVD lényegét, melyet átfogó-szisztematikus módon a kutatást megalapozó tanulmányaink mellett (Körösenyi 2019a; 2019b) a rezsím monográfiánkban (Körösenyi, Illés és Gyulai 2020a; 2020b) és az összehasonlító rezsímkutatás kötetben (Körösenyi, Gyulai és Illés 2022) fejtettünk ki. A kutatás tárgyát alkotó plebiszciter vezérdemokrácia egy sajátos rezsímtípus, ami szorosan kötődik a választójog kiterjesztéséhez, a politika demokratizálásához, amikor is a vezetők csak a tömegek támogató szavazatai révén juthatnak hatalomra. Ebben a rezsímben a vezetők közvetlenebb kapcsolat alakítanak ki a választókkal – ez jelentős változás a hagyományos képviseleti rendszerekhez képest. A választások a politikai vezető személyéről szóló plebiszcitummá, kvázi-népszavazássá válnak, így a képviselet egy sajátos formája jön létre, amelyben a vezető felhatalmazást kap, hogy a nép nevében szinte tetszés szerint cselekedjen. A vezérdemokráciákban a vezetők emellett értelmezik és formálják a politikai valóságot követőik számára, míg az utóbbiak elfogadják vagy elutasítják azt: a politikusok elszámoltatása a nép vétőhatalmában merül ki. A választások révén megszerzett – paradox módon egyszerre demokratikus és autoriter – felhatalmazás révén gyakran a hatalomgyakorlás új módjait és a legitimitás új mintáit vezetik be. Ebben a rezsímtípusban a hatalmon lévő politikai vezetőket kevéssé korlátozzák az intézmények és a jogrend, mivel a vezetők uralmuk

¹ Ez a munkánk elnyerte a Magyar Politikatudományi Társaság az év legjobb hazai publikációjáért odaítélt Kolnai-díját.

karizmatikus legitimitása és a permanens válságnarratíva segítségével képesek nagymértékben formálni azokat. A plebiszciter rezsím fontos eleme a populizmus, de nem a megszokott értelemben, hanem mint politikai stílus, amely hozzásegíti a vezetőket a politikai napirend hatékony kontrolljához.

Kutatás kettős kiindulóponttal rendelkezett. Az elméleti-fogalmi kiindulópontot a weberi (plebiszciter) vezérdemokrácia, az empirikus kiindulópontot pedig a millenniumi trendek jelentették. A weberi PVD rekonstruálását és továbbfejlesztését a liberális demokrácia válságmagyarázatainak és az empirikus demokratikus-rezsímkutatás elégtelensége motiválta. A **konvencionális megközelítés elemzése és kritikája** így a kutatás szerves része volt, aminek eredményeit részben önálló publikációkban (Körösényi és Gyulai 2019), részben a rezsím-monográfiában és az összehasonlító vezérdemokrácia--kötetben fejtettük ki (Körösényi, Illés és Gyulai 2020a; 2020b; Körösényi, Gyulai és Illés 2022).

De mennyiben alkalmasabb a PVD elméleti-fogalmi készlete az ezredforduló évtizedeiben gyökeresen átalakuló demokráciák megragadására, mint a konvencionális liberális-demokrata paradigma? Négy politikatudományi problémát fogok kiemelni ennek bemutatására.

(1) A politikai korszakváltás egyik eleme, amit a plebiszciter demokráciaelmélet megközelítése kiemel, és ami felett a konvencionális megközelítés gyakran elsiklik, hogy a politikai vezetők kulcsszerepbe kerültek a közpolitika és a politikai folyamatok alakításában. A vezetők kevésbé elszámoltathatóak, mint azt a konvencionális liberális megközelítés feltételezte. A vezetők szerepének kiemelkedése az egész kutatást áthatotta, de néhány publikációban különösen hangsúlyos (Körösényi 2019b; Metz 2020; Metz és Oross 2020).

(2) A korszakváltás egy másik eleme, hogy a fősodró liberális felfogás szerint az állampolgárok a demokratikus politika autonóm szereplői, így a politika logikája a klasszikus demokráciára emlékeztetően alulról-felfelé történik az akaratképzés. A vezérdemokrácia empirikus kutatási eredményekre épülő elmélete rávilágít arra, hogy ez valójában nincs így. A vezetők, a politikai elit és a hagyományos média nagymértékben alakítja az állampolgárok politikai véleményét, amit kutatásunk kísérleti-ágának eredményei megerősítettek (Körösényi, Patkós, Plesz és Susánszky 2022a; 2022b). A politikai folyamat „felülről-lefelé” irányul, azaz a politikusok irányítják, ők a kezdeményezők, nekik vannak erre erőforrásaik, eszközeik – továbbá ambíciójuk, politikai akaratuk. Ez akkor is így van, ha ez a formatív szerep természetesen nem jelenti a preferenciák és a politikai folyamatok korlátlan „manipulálhatóságát”, és a vezetők – választói támogatottságuk megőrzése érdekében – esetenként fogékonyak az állampolgári hangulatra (Patkós és Szántó 2020a; 2020b).

(3) A harmadik elem, hogy a vezetők szerepe (karizma!) a rezsimek legitimitásának megeremtésében erősebb, mint ahogy azt a liberális demokráciaelméletben és a fősodró politikatudományban feltételezték, míg az intézményeké gyengébb, amint ezt az erős vezetőkről, a populista vezetőkről és a karizmatikus vezetőkről folytatott elméleti és empirikus kutatásaink kimutatták (Metz 2020; Metz és Oross 2020).

(4) Végül, a vezérdemokrácia elmélete ráirányítja a figyelmet a válságok szerepére. Azaz arra, hogy a politikának a liberális megközelítésben feltételezett „normál állapota” nem magától értetődő és nem is állandó jellemzője. Kimutattuk, hogy válsághelyzet már nem, vagy nem feltétlenül kivétel, hanem szinte permanenssé vált a kortárs demokráciák politikai

folyamataiban. A politikai vezetők (a karizmatikus vezetők különösen) a saját hatalmuk megszilárdítására használják fel a válsághelyzeteket, olyan politikai törekvések igazolására, amit különben nehéz lenne „eladni” a választóknak. Sőt, maguk a politikai vezetők is tevékenyek lehetnek a válsághelyzetek generálásában, vagy csak annak retorikai fenntartásában – válságnarratíva segítségével –, hogy abban saját rendkívüli képességeiket demonstrálhassák követőiknek (Illés, Körösenyi és Gyulai 2020; Körösenyi, Illés és Gyulai 2020a; 2020b).

Kutatásunk fontos kérdése volt, hogy az elméleti szinten a **plebiszciter vezérdemokrácia** weberi fogalmaival leírt politikai rezsím **mennyiben ragadható meg és azonosítható empirikusan, az összehasonlító politikatudomány absztrakciós szintjén**. A PVD elméletének az empirikus kutatásra történő operacionalizálását, a plebiszciter rezsím működés módját először egy monografikus igényű esettanulmányban, az **Orbán-rezsímről írt monográfiában** ragadtuk meg (Körösenyi, Illés és Gyulai 2020a; 2020b). Itt kísérleteztük ki a rezsimszintű empirikus kutatás módszertanát. E kutatási blokk fókuszában egyrészt a rezsímjellemező karaktervonások elméleti kidolgozása, másrészt azok empirikus megragadása állt. A karizmatikus vezetés, a demagóg (populista) kommunikáció, plebiszciter képviselő, a válságok szerepe, a politikai és közpolitikai radikalizmus és a klientelizmus alkották a legfontosabb karaktervonásokat. Mivel a karizmatikus vezér megjelenése nem mindennapos, a plebiszciter vezérdemokrácia létrejötte sem magától értetődő vagy általános. A vezér kiemelkedéséhez kedvező talajt jelentenek a válsághelyzetek, ahol a karizmatikus politikus rendkívüli képességeit demonstrálhatja.

A magyar esettanulmány munkálatai során szerzett kutatómódszertani tapasztalatok és empirikus eredmények alapján terjesztettük ki a plebiszciter rezsímkutatást további közel másfél tucat további esetre, európai, észak- és dél-amerikai vezetők rezsímjeinek a vizsgálatára kutatásunk **összehasonlító-rezsímkutatás moduljában** (M2). Elméleti szinten a PVD a weberi *vezér nélküli* demokráciákkal kontrasztba állított rezsímtípus, amit az összehasonlító-rezsímkötetben bővebben Körösenyi, Gyulai és Illés (2022: 1. fejezete) fejtett ki, és az empirikus kutatás – a kutatásba bekapcsolódó ország-specialista szakértők – esettanulmányai demonstrálták. A PVD esetekre fókuszáló kutatásban a „kontrollcsoportot” Angela Merkel perszonalizált, de nem PVD vezetése alkotta. Itt radikális (De Gaulle, Chávez, Morales, Menem, Fujimori, Kaczyński, Vučić, Bolsonaro, Trump, Erdoğan) és mérsékelt plebiszciter rezsímeket (Berlusconi, Macron, Johnson, Fico, Boriszov, Vučić) azonosítottunk. Az összehasonlító kutatás eredményei szerint a radikális PVD rezsímek csak kis eséllyel konszolidálhatóak, és a karizmatikus uralom rutinizációja is esetleges. Mindezek mellett a kutatás során kidolgoztunk egy empirikusan megragadható kritériumrendszert (indikátorok), amely segítségével **megkülönböztethetővé váltak a vezér nélküli- és a vezérdemokráciák** (pl. Orbán-rezsím és a Merkel-éra), továbbá utóbbiakon belül a **radikális és mérsékelt plebiszciter** rezsímek (pl. Chavez illetve Berlusconi-rezsímje).²

² A kutatás egyik fő hipotézise volt, hogy a PVD alkalmas a liberális demokráciák az elmúlt évtizedekben tapasztalt átalakulása nyomán létrejövő politikai folyamatok és rezsímek megragadására.

Episztemológiai-módszertani kiindulópontunk volt, hogy empirikusan megalapozott demokrácielméletet és rezsimelméletet építünk. Ez azt is jelenti, hogy a kutatómunka elméleti és empirikus ága között folyamatos „párbeszédnek”, kölcsönhatásnak kell lennie. Az empirikus kutatás nem az elmélet „tesztelése”, hanem az elmélet-alkotás szerves része. Ezért, noha kutatásunk elméletépítés is, az mindig az empirikus politikatudományi eredményekre épített. Fordítva, az empirikus kutatás nem pusztán az elmélet „operacionallizálása”, noha az is, de annak továbbfejlesztését, formálását is szolgálta. E tudománymódszertani megközelítést a rezsim-monográfiában és az empirikus rezsimkutatást összegző kötetben fejtettük ki bővebben (Körösényi, Illés és Gyulai 2020a; 2020b; Körösényi, Gyulai és Illés 2022, a szerkesztők által jegyzett bevezető és konklúzió fejezet).

A kutatásnak a vezetők-szavazók viszonyával foglalkozó empirikus ágán (3-4. modul) egyebek mellett framing-kísérleteket végeztünk. Az első **framing-kísérletünkben** sikerült megkülönböztetnünk két eltérő szerkezetű framing-szituációt, az "open" és a "trade-off" helyzetet, továbbá a framing-kutatásokban többnyire egységesen kezelt választói preferenciákat "dekonstruáltuk", és William Riker elméleti megfontolásaira támaszkodva - megkülönböztettük a döntési preferenciákat és az attitűdöket, és így jutottunk új eredményekre a framing szituáció szerkezete és a framing hatékonysága között (Körösényi András, Patkós Veronika, Plesz Bendegúz és Susánszky Pál 2022a; 2022b).

Összefoglalva

A projekt empirikus politikatudományi eredményekkel összhangban álló realista demokrácielméletet vázolt fel, a plebiszciter vezérdemokrácia elméletét. Az eredmények alapján ez alkalmasabb a kortárs demokráciák működésének a leírására a fősodró irodalom normatív indíttatású demokrácielméleteinél. A projekt három területen hozott új eredményt és járult hozzá a szakterülethez. Egyrészt, konceptuális, elméleti szinten a kutatás amellelt érvelt, hogy a weberi plebiszciter vezérdemokrácia (PVD) magyarázatot kínál az autoriter uralom és a demokratikus legitimáció egyidejű jelenlétére. Ennek keretében a kutatás a vezetők növekvő szerepére összpontosított a politikai valóság megteremtésében és a szavazók identitásának és preferenciáinak a formálásában. Másrészt, a projekt kidolgozta a PVD empirikus, rezsimszintű kutatásának módszertanát, és alkalmazta azt rezsimszintű esettanulmányok készítésével. Harmadszor, a vezetők és követők interakcióját szem előtt tartó kutatási megközelítéssel survey-elemzésekkel és empirikus kísérleti kutatásokon keresztül vizsgálta a választói magatartás átalakuló mintáit és a politikai vezetőknek a framing-segítségével történő közvéleményformálási lehetőségeit és korlátait. Az eredményeket – a kutatási tervben vállaltakkal összhangban (a tervezettet meghaladó számú) – nemzetközi és hazai publikációkban tárta a szakmai nyilvánosság elé.

Publikációk

Arató Krisztina és Benedek István (2021): Are democratic backsliding and staying out of the Eurozone interconnected?, Arató, Krisztina; Koller, Boglárka; Pelle, Anita: The Political Economy of the Eurozone in Central and Eastern Europe : Why In, Why Out? London-New York: Routledge, 40-55.

- Benedek István (2021a): Riders on the storm: the role of populism in the global crisis of democracy and in the functioning of electoral autocracies, *Politics in Central Europe*, 17(2), 197-225.
- Benedek István (2021b): Trójai faló és fűgefalevél: a populizmus szerepe a globális demokráciakrízisben és posztmodern autokráciákban. *Metszetek*, 10(1), 30-61.
- Benedek István (2021c): Book Review: András Körösenyi, Gábor Illés and Attila Gyulai (2020) *The Orbán Regime. Plebiscitary Leader Democracy in the Making*, *Intersections: East European Journal of Society and Politics*, 7(1), 150-160.
- Illés Gábor (2022a): A realista Orbán Viktor. In: Böcskei Balázs - Szabó Andrea (szerk): *Az állandóság változása. Parlamenti választás 2022*. Bp, TK PTI - Gondolat.183-198.
- Illés Gábor (2022b): Beyond the “mafia-state”: a comprehensive and innovative approach to post-communist regimes. *Review of Democracy*, 2022. június 24.
- Illés Gábor és Körösenyi András (2022b): From the theater to the hippodrome: A critique of Jeffrey Green’s theory of plebiscitary democracy and an alternative. *Contemp Polit Theory* 21, 419–442 (2022). <https://doi.org/10.1057/s41296-021-00525-6>
- Illés Gábor, Körösenyi András és Gyulai Attila (2020): „Gátépítéstől az ultipartiig: A természet elleni játszma endogenizálása az Orbán-rezsimben”, in *Vírusba oltott politika? Világjárvány és politikatudomány*, szerkesztette Körösenyi András, Szabó Andrea és Böcskei Balázs. Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont – Napvilág kiadó, 17-30.o.
- Körösenyi András (2019a): Plebiszitäre Führerdemokratie in Ungarn, *Europäische Rundschau: Vierteljahrszeitschrift für Politik, Wirtschaft und Zeitgeschichte*, Band 4, S.59-66., 2019.
- Körösenyi András (2019b): The Theory and Practice of Plebiscitary Leadership: Weber and the Orbán regime, *East European Politics and Societies*, 33(2), 280–301.
- Körösenyi András és Gyulai Attila (2019): „A hibridrezsim-fogalom korlátai és egy alternatív megközelítés: a plebiszciter vezérdemokrácia”. In: *Hibrid rezsimek*. Szerk. Böcskei Balázs és Szabó Andrea, Budapest: MTA TK PTI és Napvilág Kiadó, 159-178.
- Körösenyi András, Gyulai Attila és Illés Gábor (szerk.) (2022): *Vezérdemokráciák a világban: Macrontól Erdoğanig és Trumpig*. Budapest, TK Politikatudományi Intézet – Ad Librum Kiadó. 1-514.³
- Körösenyi András, Illés Gábor és Gyulai Attila (2020a): *The Orbán Regime: Plebiscitary Leader Democracy in the Making* (London: Routledge) pp.1-194.
- Körösenyi András, Illés Gábor és Gyulai Attila (2020b): *Az Orbán-rezsim: a plebiszciter vezérdemokrácia elmélete és gyakorlata* (Budapest, Osiris, 2020). ISBN: [9789632764214](https://doi.org/10.1057/s41296-021-00525-6)
- Körösenyi András, Patkós Veronika, Plesz Bendegúz és Susánszky Pál (2022): The potentials of heresthetic and rhetoric in an open framing situation: Theory and evidence from a survey

³ A kötet az elméleti és az empirikus operacionalizálás módszertanát kifejtő és a konklúzió fejezetek mellett tizenhat esettanulmányt közöl.

experiment. *European Political Science Review*, 14 : 1 pp. 94-114. , 21 p.
<http://doi.org/10.1017/S1755773921000321>

Körösényi András, Patkós Veronika, Plesz Bendegúz és Susánszky Pál (2022): Heresztetikai és retorikai stratégiák egy nyílt „framing” szituációban: elmélet és egy kísérleti kutatás eredményei. *Politikatudományi Szemle* 4. szám. 105-136.

Metz, Rudolf (2020): Demokratikus vezetés mint bálvány fogalom. *Politikatudományi Szemle*, 29(1), 48–69.

Metz, Rudolf and Dániel Oross (2020): „Strong Personalities’ Impact on Hungarian Party Politics: Comparing Viktor Orbán’s and Gábor Vona’s Leadership through Party Transformation”. In: Sergiu Gherghina (ed.) *Party Leaders in Eastern Europe: Personality, Behavior and Consequences.*, Palgrave Studies in Political Psychology London: Palgrave Macmillan.

Patkós Veronika és Szántó András (2020a): Jobban tudják-e az okos szavazók? Az iskolázottság, a hírfogyasztás és a politikai érdeklődés szerepe a pártos elfogultság alakulásában. *Politikatudományi Szemle* 2020 XXIX/4. 55–81.

Patkós, Veronika és András Szántó (2020b): Does sophistication increase partisan bias? Evidence from a cross-national analysis, *European Politics and Society*, DOI: 10.1080/23745118.2020.1769941

Publikálásra benyújtott kézirat

Illés Gábor és Körösényi András (2022a): The Touch of the Leader. Representation and responsiveness in plebiscitary leader democracy. MS. Review alatt.